

ДВА ПРИЛОГА ПРОУЧАВАЊУ ДУШАНОВЕ ДРЖАВЕ

I. ПОВЕЉЕ ЦАРА ДУШАНА О МЕТОХИЈИ СВ. ПЕТРА КОРИШКОГ

Стефан Душан оставио је неумрли спомен за векове као велики српски законодавац. Плод његова законодавног рада налази се не само у познатом Законику г. 1349 и 1354, него и у српским преводима и компилацијама грчких законских зборника, и у многобројним повељама.

Позната је ствар, да се од Душанова доба сачувало много више повеља, него од иједног другог српског владара.

Од г. 1840, када је Карано-Твртковић објавио, у својој збирци, повеље Дубровачког Архива и од г. 1847. кад је Дим. Аврамовић наштампао неколико повеља преписаних на Светој Гори, многе су Душанове повеље угледале света у зборницима Миклошића, Меда Пуџића, Шафарика, Флоринског, Љ. Стојановића и у другим делима, нарочито у публикацијама Српске Краљевске Академије.

Ипак није још цела дипломатска грађа за српску прошлост исцрпљена у тим публикацијама. У својим „Законским Споменицима“ могао је Ст. Новаковић да наштампа још много регеста из непознатих српских повеља (између њих — 14 повеља Душанових).¹ Изгледало је, када је Љ. Ковачевић почео да штампа своје светогорске преписе, да ћемо имати све Душанове повеље објављене.² Ипак није та збирка угледала света. Зато смо се ми за време нашег боравка у Хиландару, трудили да допуномо регеста Новаковић-Ковачевићева.

И том приликом смо нашли једну још непознату Душанову повељу Хиландару, која заслужује да буде наштампана.

Нарочиту пажњу обратили смо на повеље бр. 41, 42 и 43.

У каталогу српских повеља забележене су оне као:

41. Цара Дшана за земљу оу мегници, Локвицы и оу св. Петра.

42. Цара Дшана монастѣр Петра Коришкаго (печать).

43. Цара Дшана монастѣр Петра Коришкаго (дубликаты).

Од тих повеља наштампао је Ст. Новаковић само једну — бр. 41, и то са многим скраћењима и погрешкама. Главна је од тих погрешака, што је датум повеље код Ст. Новаковића означен овако:³ *Повелѣниѣмь господина свѣтаго цара Гюргь логодеть записи на Окчи Поли мѣнца мая .31. днь; док оригинална повеља бр. 41 носи други датум: мѣнца июля .8. повелѣниѣмь господина свѣтаго цара, логодеть Гюргь записи на Окчи Поли.*

¹ 12 из Хиландара (по преписима Љ. Ковачевића), 1 — из лавре Св. Атанасија (по фотогр Д. Н. Анастасијевића) и 1 — из Вујићеве збирке.

² Тешко је утврдити тачан број Душанових повеља, због збрке коју уносе грчке повеље Меникејског кодекса са Душановим потписом, од којих многе нису Душанове (о томе в. *Флоринскій, Памятники*, стр. 121—140). Изгледа нам, да је општи број Душанових повеља (сачуваних у оригиналу или у тачним преписима и преводима) — 87 (из доба краљевства — 38: писаних српски — 25, грчки — 2, у латинским преводима — 11; из доба царства — 49; писаних српски — 31, грчки — 16, латински — 2). Ту не спадају сумњиве которске повеље.

³ *Сл. Новак. Зак. Сѣом.* 433 - 434.

А датум наштампан код Новаковића долази на повељи бр. 42 (и 43), коју није Новаковић штампан, прескочивши при ексцерпиранију из Ковачевића са почетка једне повеље (бр. 41) на завршетак друге (бр. 42).

Зато овде штапамо редом и једну и другу повељу, додавши повељи бр. 42 variante из дупликата бр. 43, који можемо сматрати као концепт повеље.

17 маја 1355.

Цар Стефан Душан њошврђује Хиландару мѣтохију манастира св. Пејтра Коришког и друге земље и њовласице (Повеља бр. 42.).

✠ Събравшоу царствоу ми зъборъ на Кроупицихъ съ прѣосвещеннымъ патриархомъ кр-Савомъ, и съ митрополити, и съ епископыи, и съ игоуменыи, и съ вѣклии поустинножителыи скетине гори Адона, и съ вѣклии властели Сръпскыи и Гръчкыи и Поморьскыи, и тоу изиде всечьстни игоумень скетине Богородице Хиландарькине кр-Дородѣки, и старьць пирга Каренскаго Евнофрие, и ини старци, и изнесоше хрисокоуле прѣродителю царства ми светога краля, и говорыше тоу на збороу царства ми, како иль соу отесали шкисина митрополыть и съ иними мегъници, землю и планиноу криво оу Локвицы, и оу светога Петра, и на Кроушцици.

(1) И царство ми огледакъ хрисокоуле дѣда царства ми светога краля, не потвориохъ, нь паче кольше потврдиохъ, и поврати иль царство ми планиноу Често Камение на Кръстьци и землю од манастирица Лазове, и одь Рѣчани како си соу дръжали од икони, како иль пише хрисокоуль светога краля, и на Кроушцици до крѣсти Серафионова, како пише хрисокоуль светога краля.

(2) Такожде од светога Петра, како пише хрисокоуль светога краля, на Ръжаноу од Игриць низ врьдо оу стоуденьць конь лѣке, нис потокъ оу рѣкоу, ниже Добракова камени, из рѣке оу Чръни камени, и више камени под врьхъ Грѣштина, прѣко стране оу Малии Пѣшь, оуз Великии доль.

(3) И планина Копривьнь з Бѣлославлемъ клѣтишмъ, до милога врьха Острькице, до клѣти Костадине, прѣко Гвозда оу камени ниже Локвице на поутти кои гредѣ низ Широушь, оу врьхъ Ошляка, низ врьдо до оу Пчелноу стѣноу, нис Церовьць, низ Црътьнь, нис потока на десно, на Прѣсѣдел'цоу нис полѣ оу рѣкоу, гдѣ оупада рѣд'ныи потокъ, оу рѣкоу протива Евножешанехъ, низ рѣкоу оу метѣ Живинькоу.

(4) И планина Локвица и Прапратница, Бѣлѣкъ врьхъ до Щела и до Боуца, како гредѣ поуть ѡд Боуца прѣко на Ръжано, прѣко Гвозда поутемъ на Заногоу, поутемъ под глакоу Огорѣльчкоу и низ Ръжано по хридоу, како се камени вали к' Скоробицель, право на Игрица.

(5) И цо ѣ приложило Царство¹ ми, поклонивши се чудотворикимъ мощемъ светога Петра, съ възлюбленомъ царцомъ кр-Еленомъ, и съ когодарован'нимъ синомъ наю, кралемъ Оурошемъ, заселькъ Скоробица, и записао царство ми хрисокоуль, и послао царство ми соудию Паравьки, к' старьць Любиждань,² и штесали, и поставили мегю: од Любиждане ниже Скоробиць, от стене оу рекоу, из реке оу Тъмнии потокъ, оу Петровоу гарь, на Пѣсочникъ, на Боукоу, оу Бѣлѣкъ врьхъ, и паки от стене прѣко

¹ Слово Ц црвено.

² У бр. 43 — Любиждань.

шоуме на Боурине лизе, кише коуке на Бръце, на поуть кон гредє от Скорокиць кь светому Петроу.

(6) И планина Ръжано з Гвоздомь Одыкнимь, и оу Призрѣнѣ . в . стаци.

(7) И оу Кориши Докечерока стаци.

(8) И що се находе люде светогя Петра, оу Кориши, да не имаю работє малє и велике с Коришомь Архаггелове, или царске, ни поданьки кога мала и велика, тькмо приелице.

(9) И тоу се наге оу Кориши цръккь свети Петръ, що се съзидаль старьць Хилянъдарски Григориѣ рексодомь коуке светогя Петра, пописаль и наредыль всякими наредами цръккними и стьпномь вѣкмь книжнимь, и приложиль коуплѣннице, около цръккє и кише цръккє до реке, и до винограда Тръчинина, периколѣ, и кокънике и минь, и оу полы земли, и тоузи цръккь и с коуплѣнницами, цѣнише митрополить Ивань, и ставильць Гюрьгь, и Царакь коудин, и ини властєлє, тисоуца . и . сьть пер(перь).

(10) И за тоузи цръккь и с коуплѣнницами Царство мь даде светому Петроу, половики сѣлє Вицек'ца оу Горѣ, що се дръжаль Коуши, и засельць конь Чрънелѣска Орашькь.

(11) И трьгь оу Призрѣнѣ, кон се прѣжде старогя трьга, кон дръжи цръккя от светогя краля, да си бере цръккя тѣи ока трьга за . ѿ . дьни светому Петроу¹ вѣско годище, и од царине Призрѣнѣске товарь мала всяки Петровь днь кан'диломь и празникѸ.² Кон ли цариникь задръжи и не да,³ да плати . ѿ . сьть перперь, а кепалинъ всякы настоѣщи Призрѣнѣски, да испралн и подаѣ⁴ цръккѣ от коуке цариника.

(12) И да се да се⁵ даѣ на Широкомь еродоу, или оу светогя Сьрга соли . п̄ . голѣмьхл̄ сподовь. И кон цариникь задръжи и не да,⁷ да плати . ѿ . сьть перперь, а всяки настоѣщи кепалинъ града Скъд'ра да този испралн и подаѣ от коуке цариника.⁸

(13) Тьгдажде, всяки господарь Скъдрьски да даѣ вѣско годище товарь мала оу кандила светогя Петра.

(14) И⁹ що се приложиль и записаль властєлинъ царства¹⁰ ми Гошоѣ, село вацино, що моу се записало царство ми оу вациноу, вше Сириникь Сельце, и този оутврьди царство ми да гєсть неотѣмлѣмо¹¹ никимь до дьни и до вѣка, сь вѣли пракинами и меглами, низь¹² Блятьнѣциноу, оузь Лепѣн'ць на Шилѣкь потоць, на Боровь кръдь, како се ками кали на Катоунице оуз врьдо на Острьвицоу.

¹ У бр. 43 нема речи: светому Петроу.

² Нема речи: кан'диломь и празнику.

³ и не да и не пода трьгове и масла,

⁴ Призрѣна, да подаѣ..

⁵ И да се даѣ...

⁶ осмьдесеть...

⁷ Нема речи: и не да.

⁸ И да подаѣ от коуке цариника. — (13). И кьди оузимлю соль, всяки настоѣщи кепалинъ града Скъдра да даѣ вѣско годище товарь масла оу кандила светогя П тра.

⁹ У бр. 42 погрешно је и мало; у бр. 43 тачније велико црвено И.

¹⁰ У бр. 43 је Ц дрвено.

¹¹ неотѣмлѣмо от светогя Петра...

¹² до вѣка, а мегла томоуи селу низь...

(15) И село цо даде царство ми половина на Сицевца и Орашкѣ оу замѣноу светомоу Петроу за цркъвь Коришкоу,¹ да ихъ има и дрѣжи до дѣни и до вѣка, неотѣмлемо никимъ.

(16) А Архаггелъ да си има и дрѣжи оу Кориши цркъвь светогя Петра, и с коупленицами до дѣни и до вѣка.²

(17) И село Коришоу цо је оузело царство ми и сь заселци, и дило царство ми светомоу Архаггелоу, такози оутъкми царство ми сь игоуминомъ Хиландарьскимъ и сь вѣкми старци, да се даде от коуке царства ми од Повега Брьда, оу Хиландарь четири тисоуца перперь, а оу пиргъ на мори пети тисоуца, чиста сребра, вѣако годице на Спасовъ дѣнь до дѣни и до вѣка, а литра .кд. перперь.³

(18) Аще ли се обрѣте оу коѣе вѣкме такови господарь, прѣдрѣжен Пове Брьдо, прѣковидивъ Божию заповѣдь и сѣе записаниѣ царства ми и не подавъ Хиландароу кыше писаныхъ .ѣ. тисоуць, да си има свети Петръ село Коришоу како и прѣждае.⁴

(19) И село Планине, оу Срѣцкон, да не има жоупомъ ни једне работе мале ни велике ни поданька мала ни велика, тькмо приселице.

(20) Никто да не соуди метохни светомоу Петроу ни за једнь соудъ, малъ и голѣмъ, ни за землю ни за враждоу, тькмо настоѣщи вѣаки митрополить града Призрѣна. И котла да имъ нѣтъ ни за једнь соудъ.

(21) И заселькѣ оу Горѣ Чрьнелево и Орашкѣ и Сицевьць, да не имаю жоупомъ ни једне работе мале ни велике, ни поданька кога мала ни велика, тькмо приселице.⁵

(22) И планина светогя Петра цо пише хрисовоуль стари светогя Петра,⁶ Копривьнь з Белослашмъ клетимъ до Острьвице и до клети Костадинѣ и Локвица, да ихъ не пасе помилемъ ники властелинъ малъ ни великъ, ни Влахъ ни Арбанасинъ. Кто ли се наге малъ и великъ и име пасты силомъ, вѣаки⁷ настоѣщи кепалии града Призрѣна или господарь земльски⁸ да оузме на нихъ .ѣ. овьнь, ни соуда ни пре, како пише хрисовоуль⁹ светогя краля, и книга соудьбна царства ми, како имъ је соудило царство ми са Арбанаси, и оузель на нихъ Повека Радославъ потькоу. И ино вѣе мало и голѣмо, цо пише хрисовоуль светогя краля, и хрисовоуль Скоровицьски царства ми.

¹ Нема речи: за цркъвь Коришкоу.

² Додато: а никто от Светогорьць да не има печали, и по смрѣти царства ми до дѣни и до вѣка.

³ Цео је тај одељак испуштен у бр. 43.

⁴ Такође и овај одељак фали.

⁵ У бр. 43 цео је тај одељак друкчије стилизован и распоређен овако:

И село оу Срѣкуи Планине не има жоупомъ ни једне работе мале ни велике царске ни кепалиѣ кога, ни поданка, ни приплате коѣе мале ни велике, тькмо приселице.

Такожде села оу Горѣ Сицевьць и Орашкѣ и Чрьнелево да не имаю жоупомъ никоѣе работе ни приплате тьмо приселице.

И никто да не соуди метохномъ светогя Петра ни за једнь соудъ малъ или великъ, тькмо митрополить вѣаки настоѣщи града Призрѣна. И котла да имъ нѣ. И ихъ все мало и голѣмо цо пише хрисовоуль светогя краля, да имъ је тврѣдо и непоколѣбимо никими до дни и до вѣка.

⁶ Нема речи: светогя Петра.

⁷ Кто ли се наге нагнавъ силомъ, малъ или великъ, вѣаки...

⁸ Нема речи: или господарь земльски.

⁹ Пише повелѣ...

(23) И що имь је Оксина отсиль и записиль оу Христоуль светога Архаггела, о тѣхзи мѣстахъ да нѣ нища.

(24) Бѣго ради царство ми записи и оутврди изи Христоуль¹ Знамениемь Царскимь² и словомь златопечатнымь, — на звороу на Кроупицихъ, на потврждениѣ Христоуль прародителя царства ми светога краля и Христоуль царства ми, що је записало царство ми светому Петроу, яко да бѣсть тврдо и непоколѣкимо, и неотъемлемо никимь до вѣка, како имь пише Христоуль светога краля.

(25) И законь метохи и кѣмь земль светога Петра, кои је законь поставило царство ми по вои земли, да работая какь, ки је одѣльнь, дка дьни оу недѣлы, и днь винограда и днь сѣна; и що пооре и покоин, к'е да скръстоуѣ и скръши и оусиплѣ.³

(26) И метохиа светога Петра да не имаю работе ни редне, ни кони ни пира, ни градозиданиа, ни жетке ни сока, просто рек'ше, од вѣхъ работь и поданькь и оброкь царскихъ и кепалинѣхъ, како имь пише Христоуль светога краля.

И молю и запрѣщамь еегоже изволи Богъ господствовати въ земли отъчѣства царства ми, или сынъ или соуродникъ царства ми, или Божиимь судомь од иного рода, еегоже изволи Богъ, записаниа прародителя царства мый,⁴ непотвореноу бити никимь,⁵ нь паче болше и крѣпцѣ потвржевати.

Кто ли и⁶ такови дръзнеть малъ или великъ дивколиимь наваждениемь, разорити или однети что мало или много от светога чудотворца Петра, таковаго да разори и порази Господь Богъ, и прѣчистая Мати Божия, и сила чьстнааго и животворѣщааго крѣста, и да бѣсть проклетъ од вѣхъ Богоу оугодиншихъ, въ си вѣкь и въ коудоуциа аминь. И вѣмѣсто помощи да моу је мытникъ свети Петарь Поустинѣжитель, въ днь страшнаго суда Христова.

Повѣднѣемь господина светаго цара Гюрьгь логодеть записи на Окчи Поли,⁷ мѣсеца мая .Зі. дньнь:

✠ СТ(СФ)АНЪ БЛ(А)Г(ОВ)ѢРНИ Ц(А)РЬ СРБЛА(С)И ГРКОМЬ

Оригинал на великом пергаменту, писан лепим уставним словима са много црвеног мастила — Хил. бр. 42. — На црвеној свили виси златан печат. На једној страни стоји Христос и слова ІС — ХС; на другој стоји цар и речи СТФНЪ ЦРЬ СРБВХЪ И ПОМОРСКИ (И ГР)ЧКЪ ЗМЬ (?). Други је примерак, бр. 43, такође на пергаменту, исто са црвеним потписом, само фали печат, али има четири рупице за врпцу.

1355 јула 2.

Цар Стефан Душан ѿѿврђује Хиландару границу земаља мейхохије цркве св. Пеѿра Коришког (Повеља бр. 41).

✠ Сьбрак'шоу царст(воу) ми зворь на Кроупицихъ, сь прѣосвѣщеннимь патриар'хомь кр-Сакомь и сь митрополити и сь епископи, и сь игоумени

¹ У бр. 43 слово С и реч хрисовоуль обичним црним мастилом.

² Овде су слова З и Ц црвена у обе повеље.

³ Нема речи: и оусиплѣ.

⁴ Додато: и снѣмоу записаниу царства ми.

⁵ Нема речи: никимь.

⁶ Нема: и.

⁷ на Овчи Поле...

и съ вѣѣми поуѣтинножители Свѣтїѣ Гори Ядона, и съ правовѣрними кла-стели царства ми, и тоу изиде в'сѣчьтнї игоумьнь свѣтїѣ Богородице Хиландарскыѣ кур-Дородеи и старци (и) изнесоше хриговоуле прародителї царства ми свѣтого краля, и говорише како ми соу отѣали землю и пла-ниноу мег'ници 8 Локкици и оу свѣтого Петра крико.

(1) И царство ми видѣвъ хриговоуле дѣда царства ми, не поткорихъ, нь паче болше и крѣпче потврьдихъ, и поврати имь царство ми планиноу Често Камениѣ, и землю що је 8 Локкици, вѣ мало голѣмо, що соу дръ-жали како имь пише хриговоуль стари.

(2) Такожде оу свѣтого Петра, како пише хриговоуль свѣтого краля, мегѣ на Р'жаноу од Игриць, низ крьдо 8 стоудѣнць конь Лѣкке, нис поттокъ оу рѣкоу ниже Докракова камня, оу Црьни камїи, оу крьдѣ Грѣшѣтина, прѣкко Гакра оу Мали пѣшь, оу планиноу.

(3) И планина Коприкьнь з Бѣлогаломь клѣтвишль, и Острьвица како глази Голи хридѣ оу Гвоздѣ, прѣкко Гвозда 8 Ошалакѣ.

(4) И Локкица до Боуца и до Горьнихъ шатериць, и до Пцѣла.

(5) И засѣлкѣ Скоровица, що је приложило царство ми свѣцоу свѣтому Петроу, съ вѣѣми мегами и съ планиномь Р'жаномь, како пише хриговоуль цар-ства ми, нис Петроу гарч нис поттокѣ, кондти је противѣ стѣнѣ ниже Скоро-виць, и от стѣнѣ на Боуринѣ лазѣ, како да је заедно с' мегомь свѣтого Петра.

(6) И два трьга прѣдѣ праздником' свѣтого Петра вѣако годище да је керета тѣи ога трьга заї .ѣ. дьни. И товар' масла на вѣаки праздникѣ свѣтого Петра от царинѣ Призрѣ'ске, да даѣе вѣаки цариникѣ настоѣѣци до дьни и до вѣка.

(7) Кто ли задржи трьга дѣва или масло що пише хриговдѣлѣ гїнзи царства ми, да плати .ѣ. ѣтъ перперѣ.

(8) И и вѣа що єї соу дръжали до погалениа камня свѣтого Архаггѣла, вѣ мало и голѣмо, да єї дръжи свѣтї Петрѣ до дьни и до вѣка, съ милос-тию царства ми въ помень царства ми, како пише хриговдѣлѣ свѣтого краля.

И егоже Богѣ из'воли бити настол'никоу царства ми, или сыноу, или сѣродникоу царства ми, или Божїмь сѣдом' от иного рода, егоже изволи Богѣ, и ѣмь записанию царства ми непотвореноу бити, нь паче болше и крѣпцѣ потврьждати, ѣко да єсть непоколѣкимо и неотѣемьемо никѣми до д'ни и до вѣка.

Кто лї такови дръзнетѣ, дїаколимь наваждениѣем, потворїти, или разо-рити хриговдѣлѣ прародителї царства ми, и иѣѣ записаниѣ царства ми, таковаго да разоритѣ и поразитѣ Господѣ Богѣ, и прѣчїста Мати Божїа, и сила члѣтнаго крѣсти Господня, и къ мѣсто помощи да моу је млетникѣ велики чудотворць поуѣтинножителї свѣти Петрѣ, вѣ имь вѣцѣ и къ боу-доуцимь, аминь. И да плати .ѣ. ѣтъ перперѣ.

И иѣѣ извѣстное и настоѣѣѣ златопечатное Слово царства ми записѣ се и оутврьди, къ вѣакомь стврьждени царькомь, мѣнѣци .июля .ѣ.

Покѣлѣниѣемь господина свѣтого царя, логодетѣ Гюрьгѣ записѣ на Обчи Полїи.:

✠ СТЕФАНЪ БЛАГОВѢРНИ ЦАРЬ СРЪБЛѢМ И ГРЪКОМЬ.

Оригинал, писан уставним словима на невеликом пергаменту у Хиландару бр. 41. Почетна слова и потпис царев — црвеним мастилом. Печат фали. Упор. Нов. 434 (скраћ.).

Обе хрисовуље спадају међу оне, које је цар Душан издао последње године своје владавине на сабору у Крупиштима (на Овчем Пољу). То су 1) повеља од 2 маја Хиландару, којом се пресуђује спор о земљама на Понорцу и Крушчици и о тргу Книнцу¹, 2) повеља са нетачним датумом (г. 6852 инд. 1), којом се Хиландару потврђује цела метохија манастира Св. Николе у Добрушти,² 3) повеља од 17 маја, којом се Хиландару потврђује метохија Св. Петра у Кориши,³ 4) повеља из јуна месеца (г. 6863 инд. 8), којом се расправља Хиландару право на земље с. Карбинаца у Брегалници⁴ и 5) повеља од 2. јула (без године), којом се потврђују Хиландару земље у Локвици и код Св. Петра Коришког.⁵ Ту спада и 6) повеља од 10 августа (г. 6862, инд. 10), којом се потврђују дарови севастократора Дејана његовој задужбини, манастиру Св. Богородице у Архиљевици.⁶

Упоређење тих шест повеља даје нам доста опсежну слику законодавног рада цара Стефана.

Пре свега види се, да је сабор једна укореењена установа у Душановом царству. — У пролеће г. 1355 скупља се један велики сабор, на коме, поред цара Душана, учествују: патриарх кир-Сава, царица и краљ Урош, митрополити, епископи, игумани и „сви пустино-жители“ светогорски и сва властела: српска, грчка и поморска.⁷ Врло је важно, што се тај састав сабора тачно поклапа са саставом великог законодавног сабора у мају г. 1349, на коме су, као што нам је сад познато, учествовали такође: патриарх кир-Јоанићије, (царица и краљ Урош), митрополити и епископи, „часни пустиножители“ и сва властела српска и грчка.⁸ Из тога се види да осим вишег свештенства и властеле, и обични калуђери,⁹ махом светогорци, долазе редовно на сабор, као представници оног сталежа који врши важну социјалну функцију, не само што се моли Богу, него што пише и преводи књиге, храни болеснике и убоге и др. — То су, дакле, они привилеговани сталежи, који се у то време сматрају као „читава васиона“,¹⁰ као *paus légal* (по изразу XIX века). Нигде нема спомена ни о трговцима, ни о себрима.

Тај сабор на Крупиштима, у мају г. 1355, изгледа нам као један редован сабор. Већина српских повеља где се спомиње један сабор, издата је у пролеће. То нас подсећа на западно-европски *самри Madii, champs de Mai*, и на правило св. апостола, по коме епископски сабор мора да се састаје сваке године пред Вазнесење¹¹ (и на јесен — у октобру).

¹ Издата први пут од Т. Флоринског, *Авонские акты* 73; за тим од Љ. Сивојановића у *Споменику III*, 56 и од Сив. Новаковића, *Зак. Св.* 429 (скраћ.); ориг. у Хил. бр. 40, са печатом младог краља Уроша.

² Изд. први пут од Т. Флоринског, о. с. 63; за тим од Љ. Сивојановића, о. с. 55 и од Сив. Новак. о. с. 718 (скраћ.); ориг. са печатом у Хил. бр. 29.

³ Нештампана; ориг. са печатом у Хил. бр. 42 (и други примерак без печата Хил. бр. 43).

⁴ Изд. први пут од Т. Флоринског, о. с. 71; за тим од Љ. Сивојан. о. с. 71 и од Сив. Новак. о. с. 428 (скраћ.); ориг. у Хил. бр. 38.

⁵ Шт. први пут од Сив. Новак. о. с. 433 (скраћ.) по преп. Љ. Ковачевића; ориг. у Хил. бр. 41.

⁶ Овде се не спомињу Крупишта, али је готово исти састав сабора: патријарх Сава, митрополити, игумани, епископи, властела велика и мала, и вѣсь зборъ Сръбьскыиѣ и Гръчьскыиѣ земле и Поморьскыиѣ.

⁷ Тако у повељама бр. 1, 3 и 6; у повељи бр. 4 — правовѣрна властела; у повељи бр. 2 споменуто је само властела српска и грчка; царица Јелена и краљ Урош споменути су само у бр. 2 и у бр. 6.

⁸ Тако у нарацији повеље од 28 маја 1350 г. Иванку Пробиштитовићу (в. Ал. Соловјев, *Одабр. сѣом.* 150). — У првим издањима те знамените повеље од Флоринског, Љ. Сивојановића и Сив. Новаковића (по фотографији Севастијанова) фали свуда та нарација.

⁹ Пустиножители — у пов. бр. 1, 2, 3, 4; свеценоиноци — у пов. бр. 2.

¹⁰ Приде же вѣселенати вѣси сьбравѣши се радостно у Скопи на зборѣ — у повељи цара Душана од 21 маја (г. 1349?) — *Акты Авонскаго ман.* стр. 358; *Гласник*, XXIV, стр. 238.

¹¹ 37е св. апостољ правило двацци на лѣто сьборѣ повелѣваѣтъ творити кождо епархii епископомѣ сь своимѣ сьвѣкупляющимѣ се митрополитомѣ, ѣдиною убо четвѣртои петидесет-

Прва је повеља са поменом сабора на Крупиштима издата 2 маја, шеста — 10 августа. Ипак мислим да је сабор на мајском састанку могао да изда наредбе, да претресе спорове и да се разиђе, а канцеларија је логофетова писала повеље са поменом сабора и доцније.¹ — По своме садржају су пет од тих повеља (бр. 1—5) у доста тесној међусобној вези, као расправљање спорова о хиландарским имањима.

Свуда излази пред сабор игуман хиландарски кир-Доротије да се жали на суседе који не поштују стара права хиландарских метохија.

У бр. 1 позива се он на хрисовуље светог краља (Милутина) и жали се на суседе (како *оу гбли станицн и коњуси наврхъ забела цркъкогнон на Понорџоу и на Крушчици*): а) у Понорџу и Крушчици заузели су станици и коњуси део манастирског забела, б) у Зети неће Подгоричани да дају манастиру царину, в) у Крушевској метохији сметају властела и метохијци манастирском тргу Книнџу, пресељавају трг на друга места и не дају царине од вина, и г) жали се игуман и на „друге работе“, које нису тачно дефинисане у нарацији, али налазе се у диспозицији.

Да се задовољи жалби а), шаље цар судију Парабка да ослободи од станика и коњуха црквене забеле, да узме из околине 12 стараца добрих људи. — То је наредба за пороту о земљи, у духу чл. 79 и 80 Душ. Законика.² На жалбу б) нема тачног одговора.³ На жалбу в) одговара тачка IV повеље; на остале жалбе читав низ тачака (V—XII), на крају којих долази и општи закон метохији хиландарској (за меропке, у духу чл. 68 ДЗ) и потпуни имунитет фискални (од соћа) и судски (чак и за вражду).⁴

У бр. 2 спомиње исти игуман Доротије за манастир Св. Николе у Добрушти, који је Душан још као краљ приложио Хиландару. Ту даје цар много села и других дарова (изгледа да су то нови дарови, а не потврда старих прилога). И та метохија добрушка добија потврду својих имунитета и постаје својина Хиландара, као и остале метохије хиландарске: крушевска, хочанска и друге.

У бр. 4. видимо не једну свечану хрисовуљу, него једну простагму (ма да се и она на крају зове „златопечатно слово“ и имала је висећи златан печат).

Она нема свечаног увода, јер је то једна пресуда, резултат правне радње у једном случају, сличном случају под а) у бр. 1.

Исти игуман Доротије жалио се је на суседе поводом земље села Карбинаца. Пред самим царом парничили су се Хиландарци са царским „бадцима“,⁵ који су заузели ту земљу. Цар није имао другог места да пресели те „бдџце“, с тога је послао штипског кефалију Давида, да са старцима и бадцима (опет у духу чл. 80 ДЗ) подели ту земљу и даде један део Хиландару. То је мерење извршено и нове границе уписане су у повељу са претњом: да се нарушилац „распе и некаже како повељева Законик царства ми“.⁶

ници недели, вторио же скончаваюшу се уже году, рекше есени въ 12^{ти} иперветура еже 18^{тѣ} Октомвриа (*Власѣарев Синѣгмай*, 2, гл. 9, изд. *Новаковића* стр. 473). Nov. Just. 137 мало промјеује те рокове: 137^а же Иоустиніанова Новаа јединою или дваци въ лѣтѣ Иоуња или Септемвриа сѣборомъ хоцетѣ бѣвати митрополитомъ оу патриарха и епископомъ оу митрополитѣ и истезати вины... (ib. 475). Сетимо се да је крунисање Душаново извршено 16 априла 1346 на Ускрс, а потврда Законика на Вазнесење 21 маја 1349; нису ли Ускрс и Вазнесење били почетак и завршетак једне пролећне саборске сесије?

¹ Повеља од 10 августа 1355 писана је у Скопљу, не на Крупиштима.

² У изд. *Новаковића Зак. Сѣ.* 430 та је наредба одељена као чл. I—III.

³ Можда је за зетске метохије била издата једна засебна хрисовуља?

⁴ Подела на тачке је од *Сѣ. Новак. Зак. Сѣом.* 429—432.

⁵ *Флорински* је на фотографији прочитао: бџци, бџцема, бџџ (исто и *Л. Сѣој.* о. с. 71).

Та неразумљива реч изазвала је сумњу *Сѣ. Новаковића*. Ми смо на оригиналу прочитали исто: бџци, бџцеми, али на трећем месту: бџџџ, дакле је реч *бџџџ* (очевидно од *бџџџи*) нека врста стражара, *φύλαχοι* (уп. Бадњи дан = *vigilia*).

⁶ Није јасно на, који се члан Законика ту мисли; још је *Зигел* (*Закон Душ.* 1872 стр. 118) забележио: да кад се у повељама позива цар на Д. Законик, више се мисли на општи дух Законика а не на тачно одређене чланове.

Најинтересантнија је ипак досад нештампана повеља бр. 3 (у вези с њом стоји и бр. 5) од 17 маја г. 1355, јер она садржи много правничке грађе и нових историских података.

Опет исти игуман хиландарски кир-Доротије, старац пирга карејског Енофрије и други старци жале се на суседе (међнике), који су им одузели земље на три места: у Локвици, у метохији Св. Петра Коришког и на Крушчици. О томе су они говорили „на збору царства ми“, — дакле на збору царском могле су се подизати парнице. Као доказ поднели су Хиландарци хрисовуље св. краља Милутина. Као противник Хиландараца споменут је на првом месту митрополит Окјасина (очевидно митрополит серски, који је у исто време био и игуман манастира Св. Арханђела)¹ и цела хрисовуља изгледа као пресуда у једној доста заплетеној парници између два моћна манастира — задужбине Немањине и задужбине Душанове.

Први темељ хиландарског земљепоседа био је ударен у околини Призрена и у планинама на исток од Призрена. Ту је још г. 1198 Стефан Немања поконио својој задужбини паричка имања и 170 Влахана.² У току XIII в. добио је ту Хиландар још нова имања (напр. од краља Драгутина г. 1276 село Локвицу и планину Често Камење.³ Ту је, на с.-ист. од Призрена, Св. Петар Пустуњак саздао свој манастир, којег је судбина била непозната. Из повеље, коју сад штампамо види се да је цела метохија Св. Петра била неком хрисовуљом „светог краља“ Милутина подложена Хиландару.

Кад је краљ Душан почео да зида своју задужбину — манастир Св. Арханђела код Призрена, поконио му је многа села око Призрена између старих поседа хиландарских. Г. 1343 потврдио је краљ Душан својој задужбини поклон неког старца Григорија — нову цркву Св. Петра у Кориши. Зато му је краљ дао стару цркву Св. Петра „да се дохрани“.⁴ Тиме је Душан већ нарушио права Хиландара и изрично спомиње: да после смрти Григоријевоје треба стара црква коришка да се врати у посед хиландарски. Нашао се брзо и други предмет сукоба. У општој повељи цара Душана Хиландару од 26. апр. 1348 спомињу се као поседи хиландарски „црква Св. Петра у Кориши са селом; села Плањане, Скоробишта, Сиштевац и Чрнељево“.⁵

Међутим у општој повељи Душановој манастиру Св. Арханђела (г. 1348) записани су томе манастиру: село Љубиждна са засеоцима, заселак Љубиждне Скоробишта, и село Кориша с црквом Св. Петра.⁶

Настало је тако правно стање, које се лако могло десити у оно доба појединих даровница: иста су села (Кориша и Скоробишта) дарована двама манастирима двома царским повељама. — То је сукоб права, који је предвиђен чл. 78 и 83 ДЗак.

У духу члана 78 ДЗ. износи г. 1355 игуман хиландарски ту парницу и друге сукобе са Душановом задужином пред самог цара на сабору, као пред највишу инстанцију.

Цар решава све те сукобе већином у корист Хиландара. — Повратио је Хиландару планину Често Камење, тачније је определио границе планина Копривне, Локвице и Прапратнице (чл. 1, 3 и 4 повеље) и земаља око цркве Св. Петра (чл. 2).

О спорном засеоку Скоробишта спомиње цар да га је нарочито оделио од арханђеловског села Љубиждне, кад је са царицом и сином походио мошти Св. Петра.⁷ Тај заселак треба да припадне Хиландару.

¹ *Новак*. 687 — И повѣдѣ царству ми прѣвы игум'нь Архангеловѣ митрополитѣ сѣрскыи Яковѣ. — Је ли митр. Окјасина његов наследник, или је чудно име Ојасина било само надимак митрополита Јакова? уп. Раико џкиѣсковикѣ, Дечанске хрис. стр. 54).

² *А. Соловјев*, Одабр. спом. 13—14.

³ *Новак*. Зак. Сп. 388.

⁴ *ib.* 412—413.

⁵ 421.

⁶ *ib.* 686.

⁷ Цар спомиње да је послао свога судију Парабка са 12 старца да те међе отеше. Исти судија Парабко већ је познат нам из Дечанске хрисовуље 1330. г. (Нов. 646) и из повеље од 2 маја 1355, којом се пресуђује спор Хиландараца са станицима царским у Ораховцу. *Нов. Зак. Сјом.* 430.

Нова црква Св. Петра у Кориши са купљеницама старца Григорија остаје у поседу Св. Арханђела. Ипак изгледа то као нека повреда баштинских права Хиландара, коме је по хрисовуљи краља Милутина припала читава метохија Св. Петра. Зато је нарочити одбор (у коме су били митроп. Јован, ставилац Ђурђе и судија Парабко са властелом) проценио ту цркву са инвентаром и земљама у суми 1800 перп. У накнаду за тај уштрб врховних права Хиландара на метохију Св. Петра даје му цар по села Сиштевац у Горској жупи и заселак Орашац око с. Чрнењева, старог поседа хиландарског.¹

Манастиру Св. Арханђела присуђени су не само нова црква Св. Петра у Кориши, него и само село Кориша са засеоцима.²

За тај уштрб права на метохију Св. Петра обећава цар Хиландару 5000 перпера годишње из царине Новог Брда.

У вези са том распром о подели метохије Св. Петра потврђује цар и друге дохотке Коришког манастира: из призренске и скадарске царине по товар масла (уља) на кандило Св. Петру, 80 великих спудова соли из скадарске области. У самом Призрену даје цар Хиландару осим старог трга (који је Св. Петру Коришком поклоњен још од Милутина) и петнаест дана трга пре Петрова дана.

Потврђују се и приватне даровнице Св. Петру, на пр. село Селце више Сиринића, које је поконио неки властелин Тошоје као своју баштину. Што је још важније, потврђују се и „слободе“ Св. Петровске метохије, судски и фискални имунитети.

За села у Средској (с. Плањане) и у Горској жупи (Сиштевац, Орашац и Чрнењево) спомиње се нарочито да су она изузета од свих жупских работа, поданака и приплата. Једино *приселица* важи за та села исто као и за целу жупу. Те су одредбе леп коментар чл. 23 и 26 ДЗ. По чл. 26 ДЗ. ослобођена су црквена имања од свих работа малих и великих; по чл. 23 ДЗ. треба ипак кџда гредџ кџмо царџ, тџда-зџи да га дижоу. — У чл. 23 ДЗ. зове се та обавеза *поноџ*, у нашој повељи *приселица*.³

Цела метохија Св. Петра служи се и судским имунитетом, изузета је од царског суда, чак и за земљу и за вражду. У том случају суди њима не игуман хиландарски (зато што је далеко) него најближа виша црквена инстанција — митрополит призренски. Та је одредба сасвим у духу чл. 33 ДЗ. и нешто је расветљује.⁴

На крају повеље још једном понавља се одредба о имунитетима метохије Св. Петра (мало детаљније) и установљава се општи закон за земљораднике метохије. Ту се нарочито спомиње да је то закон, кои не законџ погтавило Царџтко ми по кои земли; и заиста та се одредба тачно подудара са чл. 68 ДЗ.⁵ То је први случај да се у повељи тачно наводи један члан из Законика. Досад познати случајеви, где се у повељама Душана и Уроша спомиње Зако-

¹ Обраћамо пажњу да се у хрисовуљи од г. 1348 спомиње Сиштевац баш као баштина хиландарска а не арханђеловска. Изгледа да је у међувремену 1348–1355 манастир Св. Арханђела на неки начин дошао до праве својине на то село („одпрџљ“ га или „отесаль“), и цар Душан дели сад то спорно село једном Соломонском пресудом између оба парничара.

² Нису ти засеоци и њихове границе тачније споменути у нашој повељи. То би био предмет засебне повеље манастиру Св. Арханђела, која се није сачувала.

³ Интересантна пресуда из г. 1376 у распри између Хиландара и Русика (*А. Соловјев, Одабр. сџом. бр. 85*) спомиње случај кад је цар Душан сам дошао на лице места (у села око Струмице) да кажњава гусу, која је покрала цареве коње. Нису били гусари пронађени, те је околина (у духу чл. 58, 100 и нарочито чл. 191 ДЗ.) морала да плати и *вражду* (као глобу за кривицу) и *приселицу* (јер је цар сам главом дошао у црквена села да суди).

⁴ „Црковниџ людиџ о вџсакои правдџ да се соудџ прџдџ своими митрополити и прџдџ епископи и игумени“.

⁵ Ради лакшег упоређења штампамо оба текста en regard.

Чл. 68 ДЗ. — Меропхоџ законџ по вџсои | Пов. — И законџ метохиџ и вџџмь селомџ
земли: оу неделџе да работаю два дџни про- | светога Петра, кои не законџ поставило цар-

ник, били су доста нејасни јер тешко је било наћи у ЗД. одредбе, које би тим наводима одговарале.¹

Видимо из те повеље и како је несавршена редакција ДЗ. — Чл. 68 говори о работама које је меропах дужан њронијару, међутим наша повеља сматра да је то општи закон — и за меропхе на манастирским имањима. Ту је сам цар Душан дао аутентично тумачење своје одредбе које знатно проширује обим чл. 68 ДЗ.

Још је значајна једна одредба наше повеље: нарочита забрана да ни властелин, ни Влах ни Арбанасин не сме напасати стада у планини Св. Петра — у Копривни. Та одредба је у тесној вези са чл. 81 и 77 ДЗ. и са старим одредбама дечанских хрисовуља.² Спомиње се ту и судски преседан „книга људьбна“, пресуда самог цара у сличном случају, кад је Радослав Повић³ узео „потку“ од Арбанаса — 300 овнова. Интересантно је, да док чл. 77 ДЗ. опредељује за Влахе и Арбанасе „потку“ од 100 перпера у пракси није се та глоба узимала у новцу, него старим начином у стоци, како је наредио још краљ Милутин.⁴ Консервативни правни живот много је јачи од декларације новог царског законика.

Дакле, повеља о метохији Св. Петра Коришког од значаја је, јер даје и леп коментар многим члановима ДЗ. и њиховој примени у животу.

*

Једно питање остаје нам: зашто су Хиландару дате чак три повеље у истим правним пословима и каква је између њих разлика?

Видели смо да се повеље бр. 43 и 42 готово сасвим подударају. Обе су писане истог дана, имају исти протокол и есхатокол; нешто ситних разлика види се само у стилизацији чл. 11, 12, 13, 16⁵ и у распореду чл. 19—22.

Једна је ипак велика разлика: у повељи бр. 43 долазе два члана (17 и 18), који говоре о томе да је цар Душан обећао Хиландарцима 5000 перпера годишњег дохотка из Новобрдске царине, зато што је село Коришу са засеоцима предао Св. Арханђелима. О томе нема ни речи у повељи бр. 43.

Та је сума тако огромна,⁶ да се јавља питање: није ли ту у ствари једна дрска интерполација, није ли бр. 43 оригинална повеља Душанова а бр. 42 препис те повеље са том интерполацијом?

Тешко је то питање решити без нарочите палеографске студије. Мени су обе повеље изгледале писане као једном руком, са истим особинама царских по-

њароу; и да мою даг оу годици перьпероу царевоу; и заманидом да мою коси сѣна дньн едињ, и винограда дньн едињ... и що оуработа меропьхь, то-зиѣ вьсе да стежи; а ино прѣзь законь да мою се не оузме.

ство ми по всоѣ земли, да работаю всакь киѣ одѣльнъ, два дьни оу недѣли, и дньн винограда и дньн сѣна; и що пооре и покоси, вьсе да сврьстоуѣ и сврьши и оусипле.

Ст. Новаковић је већ наслутио, да је пропис ДЗ. за проњијаре морао вредити и за баштинике (Зак. Душ. стр. 188)

¹ На то размимоилажење између повеља које спомињу Законик и самог Законика први је обратио пажњу *Ф.Ф. Зигель*, *Законикъ Сѣфана Душана*. Пгр. 1872 стр. 118.

² У дечанским хрисовуљама спомињу се *свештогорске* (т. ј. хиландарске) планине као суседне дечанским „и у тѣхъзи планинах да не метеха ни властелинъ ни Влахъ ни Арбанасинъ, развѣ комоу игумень оуцѣнивъ дастъ“. Дечански даје интересантну мотивацију те одредбе: „понеже у планинахъ не има никторе бацине, развѣ кралѣ и цркви коимъ соу кралѣ дали“. *А. Соловјев*, *Одабр. сѣом. сѣр.* 113.

³ Брат логофета Ђурђа, који је повељу издао, в. *Сѣом. XI.* 35—36.

⁴ Наша повеља позива се ту изрично на краља Милутина, за којег се узимала иста глоба од 300 овнова. У дечанским хрисовуљама наплаћује се глоба од 500 овнова од онога који би се усудио прогласити који део планине за своју баштину.

⁵ Напр. у чл. 13 каже повеља бр. 42 — „всаки господарь Скъдрьски“, а бр. 43 на истом месту — „всаки настоѣнци кепалина града Скра.“ Можемо ли из тога извести закључак да је *јосѣдар* исто што и *кефалија* (у чл. 18 каже повеља бр. 42 „господарь прѣдрьжеи Ново Брьдо“)?

⁶ Год. 1348 замењује Душан Хиландару десетак од целе земље са 4000 перпера годишње (*Нов. Зак. Сѣом.* 420); а ту је у питању само једно невелико село (Џвијић је г. 1910 нашао у с. Кориши свега 43 куће: 15 правосл. и 28 католика — Арбанаса. в. *Ј. Џвијић*, *Основи за географију и геолоѣију Македоније III.* — 1192).

веља, а од нарочите је важности што баш сумњива повеља бр. 42 носи на неповређеној црвеној свили један viseћи златан печат Душанов. За мене је питање: може ли се један златан печат, утиснут као плomba на врпцу, свући и пренети на другу повељу а да не остану трагови тог фалсификата?

И сума, о којој се ради, тако је велика да би у случају преваре морала изазвати оправдану сумњу и у Новом Брду и на царском двору, те превара не би могла никако успети баш због великих својих размера.

Из тих разлога можемо имати и другу хипотезу. Није ли ту у ствари велика издашност Душанова према најпоштованијем од њега манастиру. Повеља бр. 43 изгледала би као концепт пресуде, којом су се расправили дуги спорови између Хиландара и Св. Арханђела. Нису Хиландарци могли да буду задовољни том пресудом, која им одузима неке поседе и права, и у последњем тренутку могли су издејствовати од цара једну богату милостињу, подсетивши га на све заслуге Хиландара у дотадашњој српској историји и српској култури. — Таквих дупликата повеља, од којих једна је као концепт, а друга дефинитиван текст, каткад са променама, налазимо доста напр. и у архиви руског манастира Св. Пантелејмона на Св. Гори.

Не можемо за сад решити да ли су чл. 17—18 повеље бр. 42 једна интерполација или не. То не смета, међутим, да у својим осталим члановима остане та повеља (и цела повеља бр. 43) веродостојна и врло значајна за историју српског права.

*

Повеља бр. 41 интересантан је пример како је царска канцеларија могла издавати и по неколико аката у истом правном послу, и како се ти акти разликују и по обиму и по стилизацији.

Цела повеља бр. 41 јесте само једно знатно скраћење обе претходе. I. Већ је нарација нешто скраћена. II. У диспозицији долазе само 8 чланова, од којих чл. 1—5 понављају чл. 1—5 повеља бр. 42 и 43; чланови 6 и 7 понављају чл. 11 тих повеља. Све остале одредбе великих мајских повеља (чл. 6—10, чл. 12—26) испале су и замењене једном кратком одредбом (чл. 8 у повељи бр. 41) која потврђује Хиландару сва имања, које је он држао „до постављенина камена светога Архангела“, дакле више од 12 година. III. Есхатокол обухвата исту молбу наследницима, исту клетву и короборацију (која одговара чл. 24 повеље бр. 42).

*

Христовуље су у то време важиле као најјачи доказ баштинских права у судским парницама. Зато кад се у једној повељи решавало о неколико баштинских и других права, (као у пов. бр. 42), важно је било дестинатару да има неколико званичних преписа те повеље, да на сваком месту поднесе једно аутентично царско писмо. Могао је добити потпун препис повеље, а могао је молити и само за извод из акта. Такав је извод христовуља бр. 41. Шест недеља после царске пресуде (17 маја) издаје исти логофет Ђорђе једну нову повељу, датирану 2 јула, у коју улази од 26 чланова само 7 истих одредаба (и једна општег садржаја). Ту су само одредбе о међама појединих села и планина метохије Св. Петра, и одредбе о тргу у Призрену. Изостале су све одредбе, које говоре о судским и фискалним имунитетима и о дохотцима из скадарске области. Очеvidно је, да је Хиландару требала једна повеља за граничне спорове, која би се могла изнети у случају да се опет јави „једна ипотес за земљу“ (чл. 83 ДЗ).

Повеља бр. 41 дакле је у ствари један званичан извод из царске повеље, која се ипак пише као самостална христовуља.¹

Садржај и узајамни однос те три повеље (бр. 41, 42, 43), који нисмо могли да осветлимо у потпуности, дају ипак неке нове податке за дипломатику и историју права Душанова доба.

¹ Требало је само платити таксу за повељу: логофету — 30 перпера, а дијаку — 6 перп. за писаније (чл. 134 ДЗ).

II. ПЕЧАТИ НА ДУШАНОВИМ ПОВЕЉАМА

„Tota credulitas litere dependet in sigillo autentico, bene cognito et famoso“.
Conradus de Mure, a. 1275.

Још 1857 г. написао је Јанко Шафарик¹ ово: „Сфрагистика или вештина познавати и умети толковати стародревне печате владалаца, власти и надлежатељства, па и други знаменити за повѣстницу лица, есте такође едно спомоћно знанѣ кѣ истори... Али ваљало би се потрудити да се прикупе у едно, колико е могуће, сви ови сачувани печати и да се у хронологичном поредку, сѣ објасненѣмѣ издаду, ерѣ ће текѣ она сѣ нумизматикомѣ дати и поуздану Србску хералдику, или познаванѣ грбова и знакова како државни земалја и владалаца, тако и знамениты великаша, властеле и племића Србски, а сва ова знанја знатно подпомажу усавршенствованѣ историје народне.“

Прошло је, међутим, седам деценија од тога времена и није се много урадило на том пољу. Многобројна издања српских повеља не доносе обично никаквих описа печата² или дају о њима сасвим недовољне белешке.³ Само поједини бакорези са печата налазе се у старим делима Јулинца, Рајића и Аврамовића.⁴ Требаће још дуго чекати да изађе један српски (или југославенски) дипломатариј, где би уз сваку повељу дошла и слика њенога печата.⁵

Један велики напредак у српској сфрагистици значи дело Дра Алексе Ивића „Стари српски печати и грбови“,⁶ које је још једино стручно дело на том пољу. — 94 лепе слике у тој књизи доприносе много познавању старих српских печата.

Ипак би се могло много додати и томе делу. Др Ивић користио се само печатима бечког (већином бившег дубровачког) архива. Међутим остало је мало познато велико рукописно благо на Св. Гори и по другим местима.⁷

Проучавајући законодавство Душаново, обратили смо пажњу и на његове печате. И док је Др. Ивић донео лепе слике само од два Душанова печата, ми имамо података о неких двадесет Душанових печата.

Зато износимо те податке о печатима на Душановим повељама као мали прилог српској сфрагистици, као подстрек за даља истраживања на том пољу.

I. ПЕЧАТИ НА ПОВЕЉАМА ДУБРОВНИКУ

A. ПЕЧАТИ ЗА ВРЕМЕ КРАЉЕВСТВА

1. У књизи Div. Sanc. 1334 спомиње се под 10 мајем 1333 повеља краља Стефана „bullata suo sigillo secreto“; — то је било веровно писмо неком Николи сину Маркову (Пуцић, II бр. 11).⁸

¹ У чланку: „Грађа за србску сфрагистику“ одъ Дра Н. Шафарика, Гласник IX стр. 287. — Ту доноси Ј. Шафарик два печата цара Душана и цара Уроша са которских повеља (по нашем мишљењу — фалсификате).

² Карано-Твртковић, Miklosich, Љ. Стојановић, Ст. Новаковић.

³ Р. Safarik, Порфирије Успенски, Т. Флорински, S. Ljubić (Opis jugoslovenskih novacah).

⁴ П. Јулинацъ, Краткое введеніе въ Историю..., 1765, на стр. 124, једна слика печата десп. Јована.

⁵ Ј. Раичъ, Историја, св. III (1794), на стр. 316, опет печат десп. Јована са повеље од 1496 г. Д. Аврамовићъ, Описаніе Св. Горе, 1847, доноси 11 врло лепих печата.

⁶ Као што је то давно урађено у монументалној руској збирци „Собраніе государсѣивенныхъ грамотъ и договоровъ“. Москва 1815—1819 I—IV.

⁷ Књиге Матице Српске, бр. 40, Нови Сад, 1910.

⁸ То је већ приметно К. Јуречек у свом значајном реферату о Ивићевој књизи у Arch. für slav. Phil. XXXIII (1911) стр. 286.

⁹ Свечана повеља од 22 јануара 1333 нема печата. (Mikl. 103; А. Соловјев, Одабр. спом. 119).

2. Писмо, којим краљ Душан тражи од Дубровника дуг од 8 хиљада перпера, уписано у нотарске књиге 29 јуна 1333 г. (prime indictionis, дакле г. 1333), било је „bullata duobus sigillis secretis ipsius domini regis“. У талијанском преводу саме повеље пише на крају: „questa lectera è sugiellata col sugello de reame con do bolle, ad cio che dobie ben creder. Sosan comete“. (Пуцић II бр. 12, уп. Спом. XI—100). Дубровачко је вијеће предало дуг краљеву посланику Лампру Менчетићу и молило је да краљ „de hoc faciet nobis unam povelliam sigillatam suo sigillo proprio“. (Пуцић, *ibid.* р. 12).

3. Повеља, којом краљ Душан објављује, да се је обрачунао са Д. Менчетићем, уписана у нотарску књигу 2 марта г. 1334 (ind. secunda), спомиње се опет као „litterae... sigillatae sigillo proprio ipsius domini regis“ (Пуцић, *ib.* II бр. 14).

4. Друга повеља о продаји Стоњског Рта од 19 маја 1334 сачувана је у оригиналу. У тексту вели се: „А Цоцанъ прѣручи и подписа и запечата на Добруци“ (Mikl. 108). Тај је печат сачуван, описан и насликан код А. Ивића (о. с. бр. 13). То је један велики висећи печат, прављен на западни начин. Краљ је извајан са жезлом и државном јабуком у рукама, на престолу са богатом готском орнаментиком. Напис у пољу је: (Гтеф)ан млади краљ. Напис у кругу: ✠ Гте(фан).. вжиѣи млади краљ ѣрѣки. Печат је једностран, од црвеног воска (Ивић, о. с. стр. 25).

5. Повеља којом краљ Душан објављује, да се је обрачунао са П. и Ф. Рестићима, уписана је у нот. књ. 21 фебруара 1340 (ind. octava) као „privilegium sclavonescum cum cera(?) sigillo domini Regis Raxie solito“ (Пуцић II, бр. 67).

6. Повеља од 10 септембра 1340, којом краљ Душан објављује, да се је обрачунао с браћом Бунићима, уписана је у нот. књ. дана 2 октобра 1342 (ind. X) као „sigillata sigillo cere gialle cum figura regali intus sedenti et litteris circa sigillum“ (без сумње исто што и бр. 4, издан код А. Ивића). Пуцић, II бр. 19.

7. Са истом повељом било је предато и веровно писмо (litteram testimoniam dicte arovillie... sigillatam cum cera, quasi in medio intus sculta una cimeria cum cruce, palla desuper, et super pallam ramos arborum (Пуцић, *ib.* испр. Јиречека, Спом. XI—100).

8. Повеља од 30 септ. 1341 издата Циву Бунићу с браћом, уписана у нот. књ. 2 октобра 1342, описана је као „sigillata cum sigillo cere pendentis gialle sculta figura regis sedentis in sedia“ (Пуцић II бр. 20).

9. Повеља од 25 октобра 1345, писана под Сером, којом краљ Душан укида царину на Требињу, сачувана је у оригиналу (сад у Срп. Краљ. Ак. Наука). Висећи печат насликан је код Ивића (о. с. бр. 14). То је исти велики печат од воска, као и на повељи од 19 маја 1334, са истим речима наоколо: ✠ Г(тефанъ) по милости в]жиѣи млади краљ ѣрѣки.

Б. ПЕЧАТИ ЗА ВРЕМЕ ЦАРСТВА

10. Свечана повеља од 20 августа 1346 из прве године царства (imperatus nostri anno primo), којом Душан поклања 200 перпера из дубровачког дохотка цркви Св. Николе у Бару, има висећи печат (sub pendenti sigillo — Макушев, Зап. И. Ак. Н. XIX, кн. 2, прил).

11. Свечана повеља од 20 септембра 1349, којом Душан потврђује све повластице Дубровнику, права је хрисовуља, златопечатљни хрисовуља, како се вели у тексту. Ту је сачуван висећи златан печат. На предњој страни цар са круном на глави и двоструким крстом у десној руци. Легенда у пољу печата: ✠ Ѡ ХРЕТЕ БОГЕ ПРВОБЕРНИ ЦАР СТЕФАН ВСЕ ЗМАН СРПС. На стражњој страни стоји св. Стефан; легенда у пољу: ✠ ИТ СТЕФАНЕ ПРВОМЪЧЕНИИ СОРГ (издан код Ивића бр. 15 и 16; текст — Mikl. 146).

12. Повеља од истог 20 септембра 1349, којом цар Душан укида царину на Требињу, сачувала је такођер висећи златан печат (bulla aurea — Mikl. 154).

13. Последња повеља Душанова од 5 децембра 1355, којом цар даје милост М. Гучетићу, описује се опет као „*povellia... con la bolla d' argento indorada pendente*“ (Пуцић, II бр. 18).¹

Видели смо дакле, да се је Стефан Душан у преписци с Дубровником служио са неколико печата:

А. — 1. У доба краљевства на свечанијим повељама долази велики viseћи печат од воска. Сачуван је на повељама бр. 4 (о продаји Стоњског Рта) и бр. 9 (укидање царине на Требињу); без сумње исти је био и на повељама бр. 6 и 8 (обе су изравнање рачуна са Дубровчанима). Можемо претпоставити да је исти печат висио и на повељама бр. 3 и 5 (опет изравнање рачуна). Све те повеље имају опште обележје, што су оне све „милостна писма“ — *litterae gra-ciales*.

Леп печат западњачког типа, направљен још за живота Дечанскога, док је Душан био „млади краљ“ у Зети, служи за ту свечану преписку са Дубровником кроз цело доба краљевства (од 1333 до 1345).

А. — 2. У исто време шаље Душан и *писма* обично печата: веровно писмо бр. 1 — *sigillo secreto*; потраживање дуга бр. 2 — *duobus sigillis secretis*; веровно писмо бр. 8 — *sigillatum cum cera...* Ту се нигде не спомиње да печат виси; него из речи *sigillum secretum*, можемо извести закључак да је то био мали печат (од прстена?) утиснут у писмо. Врло интересантан опис бр. 8 показује, да је то једна врста грбовног печата: без легенде, без штита, само шлем са крстом и гранама као украсом.² Тај опис доста је близак грбу на ситним новцима цара Душана, где се види шлем (без грбовног штита) са врло сложеним украсом опет у три спрата: заставица (?), звезда у кругу и перјаница.³

Б. — За доба царства прекида Душан са западном традицијом престолних и грбовних печата од воска, и уводи византијску традицију златних (или позлаћених од сребра) viseћих печата (*bolla pendente*). Такав је печат и на свечаним хрисовуљама бр. 10 и 11, и на повељи о укидању царине бр. 12 и на изравнању рачуна бр. 13. Све те повеље су опет „милостна писма“. — На жалост није се сачувало обичних и веровних писама из доба царовања Душанова, да би могли видети је ли за њих у то време употребљаван печат од злата или од воска.

II. ПЕЧАТИ НА БАШТИНСКИМ ПОВЕЉАМА

А. ПЕЧАТИ НА ПОВЕЉАМА ИЗ ДОБА КРАЉЕВСТВА

Док смо се за преписку са Дубровником служили већином белешкама дубровачких нотара и нашли врло мало сачуваних печата, много више сачуваних печата нашли смо на многобројним баштинским повељама манастирима. — Ти су печати већином у Хиландару и мање су познати него они први.

1. Повеља, којом краљ Душан потврђује Хиландару прилог Радославе, жене Милшине (Спом. III 27), без датума, сачувала је један леп златан печат на свиленој врпци (Хиланд. бр. 14). С једне стране стоји краљ са круном на глави и дуплим крстом у десној руци; легенда на пољу гласи: ОУРОПР КРА.

¹ Можемо додати, као бр. 14, да сумњива повеља Душанова граду Котору од г. 1351 у нотарски овереном препису г. 1476. (у задарском арх.) има испод текста један добро насликан златан viseћи печат, где цар стоји са дуплим крстом у руци; легенда наоколо гласи: ✦ СТЕФАНЪ МИЛОСТИЮ ✦ БОЖИОМ ✦ ЦАРЪ ✦ СЕРБЛЕМЪ И ГЕРКОМЪ (Слику тога сумњивог печата доноси Шафарик у Гласнику IX, табл. IV, по књизи В. Nani, *De duobus Imperatorum Russiae nummis*. Ven. 1752.)

² В. опис и слике код Ј. Шафарика Гласник VI, т. I у S. Ljubića, *Opis jug. novacah*, т. VI, VII.

³ in cimierio; *cimierium*, *cimera* — *imposita summae galeae figura*. — Du Cange, *Glossarium*, s. v. франц. *cimier* — figure quelconque posée sur le timbre du casque qui surmonte l'écu des armoiries.

(В. слику 1.) С друге стране — Св. Стефан са две кадионице у рукама; легенда **СТИ СТЕФАНЪ ПРЪВОМОУЧЕНИКЪ**.¹

Слика 1. — Печат на повељи краља Душана (Хиланд. бр. 14.) из год. 1332. (?) — Avers.

2. Повеља од 28 марта г. 6853 (мислим да је то год. 1343 по индикту XI), којом краљ Стефан Четврти потврђује Хиландару дар властелина Рудла, село Борујево (Флорински, Аџонске акте, стр. 68), сачувала је један златан печат на црвеној свиленој врпци (Хил. бр. 23). С једне стране стоји цар са круном на глави, са дуплим крстом у десној руци; легенда у пољу: **Ѹ О Ѣ**. С друге стране Св. Стефан држи кадионицу у десној руци; легенда у пољу: **Ѹ ✠ IIII СТЕФАНЕ ПРЪМОУЧЕНИКЪ ГОРЪ** (тај revers је сличан Ивићевим сликама бр. 15 и 16).

3. Повеља од 6 маја 6844, инд. XI (дакле опет г. 1343?), којом краљ Стефан потврђује Хиландару дар протосеваста Хреље, цркву Св. Арханђела у Штипу (Спом. III, 25), има такођер златан печат, који виси на свиленој врпци (Хиланд. бр. 16). С једне стране клечи окруњен цар са дуплим крстом у руци; легенда у пољу гласи: **✠ Ѡ ХСТЕ ВОСЕ ПРЪОВЕРНИ ЦАР СТЕФАНЕ ВЕЕ ЗМАН СРИС**. С друге стране Св. Стефан држи кадионицу у десној руци; легенда је у пољу: **Ѹ ✠ IIII СТЕФАНЕ ПРЪМОУЧЕНИКЪ ГОРЪ** (и овај revers сличан је Ивићевим сл. бр. 15 и 16).

4. Повеља од 1. јануара г. 1345 (6853, инд. XIII), којом краљ Стефан Четврти даје пиргу Хиландарском села Гондахор (Флор. о. с. 66), има златан печат viseћи на црвеној свиленој врпци (Хил. бр. 22). — Тај је печат другог типа: на једној страни цар стоји окруњен, са крстом у једној и мачем у другој руци; легенда у пољу: **Ѣ Ѣ ЦАРЪ СРБКХЪ И ПОМОРЕКРХЪ Н ГРКЧЪ ЗМ**. С друге стране стоји Христос; легенда је у пољу: **Ѣ ХС** (Овај је печат сличан Аврамивићевој слици под бр. 13 у Описанију).

Б. ПЕЧАТИ ИЗ ВРЕМЕНА ЦАРСТВА

5. Повеља из јануара г. 1346 (6854, инд. XIV) манастиру Иверу, писана грчки, издата је од Душана већ као „цара и самодржца“ (*ρασιλευς και αυτο-*

¹ Мислим, да је то прва повеља из првих година Душанове владавине: 1. јер се ту Душан служи печатом свога оца Дечанског, 2. речи „веселе се душою и тѣломъ са краљицомъ Јеленомъ“ наводе нас на претпоставку да ли није та повеља издата г. 1332 после женидбе у Сврчину, у очевом двору, где се Душан бавио г. 1331—1332 и који се не спомиње у доцнијим повељама.

κράτωρ Σερβίας καὶ Ρωμανίας). Флорински (о. с. 96) спомиње, по препису еп. Порфирија Успенског, да повеља има златан печат са натписом: СТЕФАНЪ БЛАГОВЕРНИ ЦРЬ. — На жалост тај је опис недовољан.

6. Друга грчка повеља истом манастиру Иверу, писана у априлу 1346, сачувала је златан печат. Са једне стране пише: ΙΕ. ΧΓ; са друге је цар Стефан са крстом у царском орнату, речи су: СТЕФАНЪ ВЪ ХЪ БЯ ВЪРНИ ЦАРЬ (Тако га описује Флорински, о. с. 94, опет по препису еп. Порфирија).

7. Општа повеља Хиландару из г. 1348 (која се налази у Ср. Карловцима) имала је златан печат, описан од П. Шафарика: Реčet' visutá, zlatá s nápisu: С(В)ЕТИ СТЕФАНЪ ❖ СНА ПЕЧАТЬ Г(ОСПОДИН)Я К(РАИ)Я СТЕФАНА. (Památky², стр. 103). — Сад је тај печат нестао.

8. Повеља од 26 априла 1348 о границама хиландарских имања (Рајић, II 629; Mikl. 129) изгледа да је доцнији препис (или фалсификат). То се види и по рукопису који спада у XVII—XVIII в., и по томе што је велики viseћи печат на црвеној свили дометнут од фалсификатора (*Хиланд. бр. 33*). Јер то је златан печат врло сличан печату краља Дечанског, расклопљен на двоје, да би се могао метнути на свилу, и опет склопљен помоћу пет комадића метала. Такав смо га видели у Хиландару, такав се може видети и на приложеним сликама 2 и 3, које је донео и Аврамовић у Опис., т. VIII, 9 (Упор. печат Дечанског, ив. т. VI, № 5).

Слика 2. — Печат на повељи Хиландару од 26. апр. 1348 (Хиланд. бр. 33). — Avers.

Слика 3. — Печат на повељи Хиландару од 26. апр. 1348 (Хиланд. бр. 33). — Revers.

9. Повеља од 26 априла 1348 (?) г., којом цар Душан даје нека села ман. Зографу, сад је изгубљена. Њу је видео Дим. Аврамовић и донео је слику њезиног печата у Опис. бр. 13. — То је сасвим исти печат, са Христом, који смо видели на повељи бр. 4 (*Хиланд. бр. 22*).

10. Повеља од 28 маја 1350 г. властеличићу Иванку Пробиштитовићу (Спом. III-2; А. Соловјев, Одабр. спом. 150) сачувала је viseћи златан печат на црвеној свиленој врпци. С предње је стране цар клечећи на јастуку, са дуплим крстом у руци и круном на глави; легенда је у пољу: ❖ Ѡ ХРСТЕ ВОЗЕ ПРВОЗРНИ ЦАР СШФАНЕ ИСЕ ЗМАН СРПС. С друге стране — Св. Стефан држи кадионицу у десној руци; легенда је у пољу: ЭХШШ СШЕФАНЕ ПРВО МУЧЕНИИ

ГОРГ (Хиланд. бр. 35. — Тај је печат сасвим сличан печату под бр. 3 баштинских повеља).

11. Повеља од 14 августа 1354 (л. 6852 инд. 7), којом цар Душан потврђује Хиландару прилог Вишеславин, село Лесковљане (Флор. о. с. 70), има златан печат на црвеној свили. И ту стоји цар са крстом и мачем у рукама; легенда је у пољу: **СФЪ ЦРЪ СРБСХЪ Н ПОМОРЕКН КЧЕ ЗМЛ. С** друге стране је Христос и слова: **ГХЪ** (Хиланд. бр. 37).

12. Повеља од 2 маја 1355, издата на сабору у Крупиштима, којом Душан пресуђује спор између Хиландара и царских станика на Понорцу (Флор. о. с. 73), има висећи златан печат новог типа. С једне стране: стоји краљ окруњен, са свитком у десној и дугачким обичним крстом у левој руци; из облака благосиља га рука Божија; легенда је у пољу: **УШЪ КРА.** Осим тога легенда у кругу наоколо гласи: **✠СТЕФАЊЪ СРОШЪ КРАД ПО МИЛОСТИ БНЕН СРБСК ЗЕМЛ.** С друге стране: Св. Стефан стоји са две кадионице у рукама. Легенда је у пољу: **СТЫН СТЕФНЪ.** Легенда у кругу: **✠СТЫ СТЕФАЊЪ I ПРЪВО МУЧЕНИКЪ Н АРХИДНКО** (Хиланд. бр. 40).

13. Повеља, са погрешним датумом г. 6852 инд. 1, издата такођер на сабору у Крупиштима (дакле у мају или јуну 1355), којом цар Душан потврђује Хиландару метохију Св. Николе у Добрушти (Флор. о. с. 63), има висећи златан печат (Хиланд. бр. 29). И ту с једне стране клечи цар са дуплим крстом у руци; а с друге стране клечи Св. Стефан с кадионицом у руци. Легенде у пољу су исте, као и код бр. 3 и бр. 10.

14. Повеља, коју штампамо овде, у првом чланку, издата 17 маја на истом сабору у Крупиштима (дакле опет г. 1355), којом цар пресуђује спорове између ман. Хиландара и Св. Арханђела и потврђује Хиландару метохију Св. Петра Коришког, има висећи златан печат (Хил. бр. 42). С једне стране стоји цар са крстом и мачем; с друге седи Христос. — Легенде у пољу исте су, као и у бр. 9 и 11.

*

Дакле, на повељама сачуваним у манастирима, нема печата од воска (sigilla), него само висећи златни печати, по којима се све те повеље зову хрисовуље или „златопечатна слова“. Не прави се у том погледу разлика, да ли је то права баштинска повеља којом се поклања имање, или потврда приватног, новог или старог дара, или пресуда о границама — све су то хрисовуље.

У типовима тих златних печата видимо неколико интересантних промена.

А. — 1. За време краљевства служи се краљ Душан, првих година, златним печатом свога оца за баштинске хрисовуље (бр. 1). — За свечане повеље и обична писма Дубровнику служи се он печатима од воска.

2. Чудним случајем није нам се сачувао ни један златан печат краља Душана на његовим краљевским хрисовуљама. Ипак је тај печат постојао и њиме је запечаћена била хиландарска хрисовуља из 1348 (В. бр. 7, по опису Шафарикову).

3. Међутим, на неколико повеља из доба пре венчања на царство налазимо већ царске печате (бр. 3, 4, 5). Да се Душан служи царским печатом на повељи бр. 5 (Иверу, од јануара 1346), разумљиво је, јер он се у то време већ служи царском титулом и у самом тексту повеље, ма да није још крунисан.¹

Много су загонетнији печати са царском титулом на краљевским повељама бр. 3 (из г. 1343?) и бр. 4 (1 јан. 1345). Најмање има изгледа да би

¹ Душан се служи царском титулом ускоро после заузећа Сера (в. Cantacuzenos III, с. 89 и Gregoras XV, с. 1. — Нарочито расправљају о томе Флорински, Южные Славяне, II, стр. 107 и Сив. Новаковић, Струмска област у XIV в., Глас XXXVIII, стр. 24.

ти печати били дометнути од неких фалсификатора. Лепо су сачувани, не види се никакав траг да би био печат пренет са друге повеље (као што се види на бр. 9).

Остају нам две претпоставке:

1. Могуће је, да је Душан после венчања на царство наредио да се његове повеље издате за време краљевства, донесу и потврде новим царским печатом. Из бр. 2 (где имамо несумњиво печат цара Уроша)¹ видимо да је цар Урош на такав начин (само печатом без нарочите белешке² на самој повељи) потврђивао повеље свога оца.

2. Имамо и другу претпоставку. — Да ли нису ти царски печати на повељама из 1343 и 1345 савремени тим повељама? То би значило да је краљ Душан у то време већ мислио о царству (у тексту титулише се он: *чѣстникъ Грчѣцкыиъ странникъ*), и наручио печате са царском титулом: прво са титулом „Царь кие землѣ Српскѣ“, а после неко време са новом титулом „Царь Српскнхъ, Поморскнхъ и Грчкнхъ (?) землѣ.“ Такав случај, да се на печату испољава једна државно-правна претензија, која не улази још у текст самих повеља, налази лепу паралелу у руској историји истог доба.

У XIV веку подјармљена је Русија Татарима (а једним делом и незнабожачкој Литви), нема јединог владара него безброј династа, од којих се сваки зове *кнез*, а понеки (тверски, московски, рјазански, смоленски) и *велики кнез*. Велики кнезови московски теже већ у то време (од год. 1320), да придобију власт над свима другима, да постану владари целе Русије; ипак кроз дуго време не смеју то изричито да нагласе у својој титули.³ Кроз читав XIV век титула велики кнез целе Русије (*кнѣзъ Русѣи*) не долази ни у једној повељи московских великих кнезова. У XV веку долази та титула врло ретко, и то у повељама намењеним њиховим поданицима. У међународним одношајима први се послужио том титулом моћни Јован III, г. 1492, у писму краљу пољско-литванскоме.⁴ — И то је писмо повукло за собом рат са Литвом.

Међутим, печати првих московских великих кнежева носе ту титулу већ у XIV веку. Напр.: *печать князя вел. семени кнѣа Рѣи* (г. 1340—1353), *князя великого Дмитриа Ивановича кнѣа Рѣи* (г. 1363—1389), *печать кн. вел. кнѣа Рѣи* (Василије II, 1389—1425); *господарь кнѣа земли Рѣкиа* (Василије III, 1425—1462).⁵ Кроз цели век четири генерације владара изрезивале су на својим печатима ону жељену титулу, коју нису смели никако да употребе у тексту својих повеља. Исти је случај могао бити и са Душаном. Само он није морао да чека дуго; само неколико година требало је да прође, па да његова царска титула, скривена на печатима, продре и у повеље,⁶ кад дође и до крунисања и до међународног признања.⁷

¹ Монограм на том печату врло је сличан монограму на новцима цара Уроша.

² У српским повељама долазе и потврде хрисовуља пређашњих владара нарочитом белешком о томе. — Тако је краљ Владислав потврдио хрисовуљу свога оца (*Новак*. Зак. Спом. 386; *А. Соловјев*, Хиландарска повеља, стр. 17). Велика је штета што није сачуван печат те повеље и не знамо да ли је Владислав својим печатом заменио печат свога оца.

³ Нарочито због суревњивости моћних великих кнезова литванских, који се у то време већ титулишу: вел. кнезови Литве и Русије (*magnus dux Lithvanie, Russie etc.*). — В. кнез Олгерд прогласио је г. 1358: „*omnis Russia debet ad Litwanos simpliciter pertinere.*“

⁴ ВЕЛИКИЙ КНЯЗЪ И САМОДЕРЖЕЦЪ ВСЕА РУСИИ.

⁵ В. Собрание госуд. грамствъ и договоровъ, М. 1815, т. I, passim. — О тој чињеници види *А. Соловјев*, Национальное сознание въ русскомъ прошломъ. Б. 1925. стр. 21.

⁶ Прва повеља где се Душан служи царском титулом, писана је у јануару 1346 манастиру Иверу (*Флоринскій*, Афон. акты, стр. 95); ту је и царски печат. Али у преговорима са Млечима од 3 марта 1346 зове се он још само: *rex Serviae (Ljubic, Listine, II-326)*.

⁷ Да мисао о царству лебди над Душаном још од првих година његове владавине види се најбоље из аренге повеље од 22 јануара 1333. Ту слави Душан Бога, по жељи којег царују цареви, Бога који је изабрао „светие родители и прародители кралевства ми... и прослави ихъ *йаце всѣхъ царь земльскихъ* на земли и пакъ на небеси вѣнци свѣтлаиemi украсивъ... отъ нихъ же племени и азъ изабранъ бихъ... и сѣдъ на приестоли кралевства Србскаго *яко царь* и

Видимо чак царске печате од две разне врсте на тим краљевским повељама из год. 1343 и 1345. На првом титула је скромнија: „*правокерни цар вѣ землѣ Српске*“; а на другом повећана: „*цар Србских и Поморских и Грчких земал*“.¹

Б. — За време царства јављају се опет иста два типа царских печата: први са Св. Стефаном и легендом: „*правокерни царъ вѣ землѣ Српске*“,² други са Христом и легендом: „*цар Србских и Поморских и Грчких земалъ*“.³ Изгледа да је био у употреби и трећи тип: са Христом и легендом: „*Стефанъ къ Хѣ Ба вѣрни царъ*“.⁴

Интересантно је да се и један и други тип употребљавају до последње године Душанове владавине. — Очеvidно је, да је царска канцеларија имала на расположењу два или више калупа за печате, којима се служила без разлике. Треба се сетити, да је цар Душан имао у исто време два логофета; док је Гјургъ логофет печатио већину повеља од 21 маја 1349 (дан издања Законика) до смрти Душанове, јавља се г. 1350 — Жарко, а г. 1354 и 1355 — велики логофет Гојко.⁵ Вероватно је, да је сваки од њих имао на расположењу по један калуп царевог печата.

Осим тих царских печата налазимо на повељама из доба царства и друге печате. Још је у употреби краљевски печат Душанов (на пов. из 1348, бр. 7), чак и краљевски печат Дечанског. Нарочито је интересантан печат на повељи бр. 12, од 2 маја 1355. Тај велики и лепо печат са Св. Стефаном и легендом „*Стефан Урош краљ*“ то је без сумње печат Стефана Уроша III. (Дечанског), сасвим исти кио и на повељи Дечанског од 9. јула 1327.⁶ На великом мајском сабору на Крупиштима служи се царска канцеларија не само са два царска печата, него и печатом Дечанског.⁷

Не можемо казати ништа сигурног за краљевски печат на општој хиландарској повељи од 1348. Јасно да је он дометнут доцније на познији препис, ипак је могуће да је он пренет са аутентичне повеље цара Душана. Онда би и то био још један пример да се Душан и као цар служио краљевским печатом.⁸

*

Расматрање многобројних сачуваних печата Душанових, као и података о несталим, показује нам да је у том погледу владала велика неједноставност.

владика всему стежанию светиехъ родителейъ моихъ“ (Mikl. 103—104). Та поносна мисао, да су српски краљеви славнији од свих царева на земљи, да и сам Душан седи на престолу као цар, далеко је одмакла од смерних убеђења првих Немањића, да је *царство* Божијом вољом везано за цариградски престо, а да други владари имају право само на титуле краљева и великих жупана. (О филозофији права првих Немањића в. *Св. Новаковић*, Византијски чиновни и титуле у Србији, *Глас LXXVIII*, стр. 216 и *А. Соловјев*, Хиландарска повеља, Б. 1926, стр. 13 [сепарат из *Прилога*, V]).

¹ У тексту тих повеља титула је иста: краљ самодрѣжѣ въ свѣхъ Србскихъ землѣ и честникъ Грѣчскимъ странамъ (*Флор.* о. с. 27. и 66).

² На повељама Иванку Пробиштитовићу г. 1350 и Хиландару г. 1355 (у нашем чланку бр. 10 и 13); исти на повељи Дубровнику г. 1349 (в. *Дубр.* бр. 11).

³ На повељама Зографу г. 1348 (?) и Хиландару г. 1354 и 1355 (бр. 9. 11 и 14).

⁴ Или „*Стефанъ благовѣрни царъ*“ (две повеље Иверу, бр. 5 и 6). — Опис је Флоријског недовољан, и није нам јасно, је ли то трећи тип, или још два нова типа, или само рђаво прочитан натпис нашег другог типа.

⁵ Гјургъ — на повељама од 21 маја 1349, 14 авг. 1354, 2 маја, 17 маја, 2 јула и 5 дец. 1355; Жарко — 23 маја 1350; Гојко — у папином писму 1354 и на повељи од 10 авг. 1355; на повељи 25 марта 1335 спомињу се Гјургъ — као издавач повеље, а велики логофет Гојко — као мислосник. — В. *Св. Сѣанојевић*, *Глас. CVI*, стр. 86—87.

⁶ В. слику печата са повеље од 9 јула 1327 код *Аврамовића*, Опис т. VII № 8.

⁷ Могао је тај печат, због потпуне сличности имена, да служи и „младом краљу Стефану Урошу“, који се сматра нарочито као „краљ все земље Србске“ и потписује повељу 1353 г. (*Нов. Зак. Спом.* 705). Могао је млади краљ да метне свој печат на повељу од 2 маја 1355, која се тиче прилика у Српској земљи (трг Книнац, села у Зети и на Морачи).

⁸ Можемо поменути, да се сачувало врло мало печата на повељама цара Уроша. — На двадесет повеља његових сачувало се само три печата:

Јасно се издвајају мали печати од воска на писмима Дубровнику (*sigilla secreta*). На свечаним повељама долазе неко време велики печати од воска (за Дубровник), али обично — златни печати (све манастирске повеље, као и доцније повеље Дубровнику и Котору). Тих златних печата сачувало се неколико врста. Интересантне су појаве — антеципација царске титуле на краљевским повељама и обратно — употреба краљевских печата на царским повељама. Честа је појава — служење са печатом свога претходника;¹ а ретка је обратна појава — печат потомка на повељи претходника (очевидно као потврда).²

Александар В. Соловјев.

RÉSUMÉ.

1. LES CHRYSOBULLES D'ÉTIENNE DOUCHAN CONCERNANT LA MÉTOCHIE DE ST. PIERRE DE KORICHA.

L'auteur publie et commente trois chrysobulles du grand empereur des Serbes et des Grecs, conservées dans les archives de Hilandar (au Mont Athos) comme № 41, 42 et 43. Les chartes № 42 et 43 ne sont que deux variantes d'un seul acte édit par le tsar Douchan à la diète de l'État au mois de mai 1355. Cet acte met fin à un litige concernant les biens du monastère de St. Pierre de Koricha (près de Prizren), en les divisant entre deux puissantes lares: la St^e Vierge de Hilandar et les St^s Archanges de Prizren. En renouvelant les privilèges de la métairie de St. Pierre en faveur de Hilandar, cette charte donne des indices précieux pour l'histoire du droit serbe. Elle cite p. ex. le fameux Codex Douchan (a. 1349) et donne même une interprétation authentique de l'art. 68 de ce Code. La charte № 41 (publiée en partie par Novaković) n'est qu'une copie abrégée, mais officielle, du № 42. Le rapport étroit entre ces trois documents permet de faire quelques remarques sur la diplomatie serbe du XIVme siècle.

2. LES SCEAUX SUR LES CHARTES D'ÉTIENNE DOUCHAN.

La sigillographie serbe possède le beau livre de Mr. Aleksa Ivić, basé sur le matériel des anciens Archives de Raguse (transferés alors à Vienne). Cependant les archives du Mont Athos conservent beaucoup de sceaux peu connus des monarques serbes. Dans l'article présent l'auteur range toutes les données sur les sceaux d'Etienne Douchan, dont il existe beaucoup de variantes. On peut y discerner deux genres principaux.

1. на повељи од 20 јуна 1358 — ман. Св. Арханђела у Јерусалиму (*Хиланд. бр. 47 = Mikl. 165*) — велики viseћи златан печат. С једне стране стоји цар окруњен, са дуплим крстом у руци. Легенда у кругу: †СТФАНЪ ВЪ ХА БА БЛАГО†РНИ ЦРЪ ЛЛ (sic) УРОШЪ. С друге стране Св. Стефан. Легенда опет у кругу.

2. На повељи од 29 септембра 1360 Дубровчанима (*Mikl. 181*) изгледа да је печат цара Душана (В. нејасан опис *Ивићев*, о. с. стр. 27. — На таблицама код *Ивића*, бр. 18 и 19, долази два пут само Св. Стефан, без цара. Је ли то погрешка издавача?)

3. На повељи од 11 марта 1365 Хиландару (*Аврам. Опис. 54, Mikl. 172*) виси печат који може бити и Душанов, али једног новог типа (*Хиланд. бр. 53, слика код Аврам. Т. VIII. № 10*). Легенде су мало друкчије, него на описаним Душановим печатима: СФЪ ІР ВСЕ СРЪБСКЕ ЗЕМ И ПОМОРСКЕ И ГРЧКЕ. †СТІ СФЪ ПРВОМУЧЕНИК И АРХИДЪКОНЪ. Али то би могао бити и печат цара Уроша.

¹ То је већ приметно *К. Јиречек*, Arch. Sl. Ph. XXXIII, стр. 293.

² Говоримо свуда о *златним* печатима, не улазећи у питање да ли су они заиста од злата или од позлаћеног сребра (*d' argento indorado*).

Можемо навести, да смо у Хиландару видели и један печат од олова (моливдовул) на повељи Гргура и Вука Бранковића из г. 1365 (*Хиланд. бр. 58 = Спом. III, 31*). — *Јиречек* наводи само два бугарска печата од олова (о. с. стр. 288); у Византији били су они у великој употреби. — В. Б. *Панченко*, Каталогъ моливдовуловъ, Русск. Арх. Инст. вѣ Конст., *Извѣстія Р. Арх. Инст. т. VIII (1903) и XIII (1908)*.

A. Dans sa correspondance avec Raguse Douchan (roi de 1331 à 1346, puis empereur) se sert de sceaux du type occidental. Ce sont 1) de grandes bulles à une face, en cire rouge, cum persona regis intus sedenti, en style gothique et 2) des cachets armoriés (sigilla secreta) en cire — pour lettres pliées.

B. Sur les chartes destinées à ses sujets, Douchan roi et empereur appose des „chrysobulles“-sceaux à deux faces en argent doré, à la mode grecque. Ils se sont conservés en plusieurs types, tous avec légendes slaves.

Il est intéressant que nous trouvons peu de régularité dans l'apposition des sceaux. Une fois Douchan se sert du sceau de son père, une autre fois — un sceau de son fils Oouroche se trouve sur une charte de 1355. Une traité de 1349 est scellé de la bulle royale gothique, mais on peut trouver des bulles à titre d'empereur sur les chartes de 1344 et 1345. C'est le temps quand Douchan se nommait encore roi, mais aspirait déjà à l'empire, comme „particeps regionum Graecarum“, comme „fere totius imperii Romaniae dominus“.

Ces prétentions s'exprimant seulement sur les légendes sigillaires, trouvent une analogie complète dans la sigillographie russe. Les grands ducs de Moscou n'osent jamais proclamer au XIVme siècle dans le texte de leurs diplômes le titre des „autocrates de toute la Russie“ à cause de la rivalité des grands ducs de Lithuanie. Ils s'en servent cependant à la dérobée sur leurs sceaux pendant quatre générations (de 1340 à 1462).

A. Solovieff.